

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Балаларды қауіпсіздік мәдениетіне баулу: күнделікті тәртіп арқылы үйрету

ЖАРИЯЛАНДЫ 05.12.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР bilimgger, бала тәрбиесі, күнделікті тәртіп, қауіпсіздік мәдениеті, отбасылық рутина, өмір-тіршілік қауіпсіздігі, тәуекелдің алдын алу, төтенше жағдайлар, цифрлық қауіпсіздік	СІЛТЕМЕ https://bilimgger.kz/185555/
---------------------------------	---	---

Төлеген Ұлжалғас Бауыржанқызы

Түркістан облысы, Келес ауданы, «Ақнұр» бөбекжай балабақшасының тәрбиешісі

Аннотация

Бұл мақалада балалардың қауіпсіздік мәдениетін қалыптастырудың тиімді жолы ретінде күнделікті тәртіп пен тұрақты рутиналардың педагогикалық әлеуеті қарастырылады. Қауіпсіздік мәдениеті тек ережелер жиынтығы емес, баланың ойлау, сезіну және әрекет ету дағдысына айналған құндылықтар жүйесі екені негізделеді. Күнделікті өмірдегі қарапайым әрекеттерді (үйден шығу, ас үй тәртібі, гаджет қолдану, қоғамдық орындардағы мінез-құлық, төтенше жағдай кезіндегі алгоритмдер) мақсатты түрде ұйымдастыру арқылы қауіп-қатерді тану, алдын алу және дұрыс әрекет ету қабілетін ерте жастан дамытуға болатыны көрсетіледі. Мақалада отбасы мен білім беру ұйымдарының өзара ықпалдастығы, балалардың жас ерекшелігіне сай қауіпсіздік әдеттерін қалыптастыру тәсілдері, сондай-ақ цифрлық және әлеуметтік ортадағы тәуекелдерге жауап беретін тәрбиелік механизмдер талданады. Теориялық тұжырымдар Қазақстандағы өмір-тіршілік қауіпсіздігі, еңбекті қорғау және төтенше жағдайлар бойынша оқу құралдары мен анықтамалықтарымен, сондай-ақ халықаралық балалар қауіпсіздігі әдебиетімен салыстыра отырып дәлелденеді. Нәтижесінде балалардың қауіпсіздік мәдениетін жүйелі күн тәртібі арқылы қалыптастыру үздіксіз, өлшенетін және ұзақ мерзімді тәрбиелік стратегия ретінде ұсынылады.

Кілт сөздер

қауіпсіздік мәдениеті, күнделікті тәртіп, бала тәрбиесі, тәуекелдің алдын алу, өмір-тіршілік қауіпсіздігі, отбасылық рутина, цифрлық қауіпсіздік, төтенше жағдайлар.

КІРІСПЕ

Қазіргі қоғамда қауіпсіздік түсінігінің кеңеюі балалар тәрбиесінің мазмұны мен әдістерін қайта қарауды талап етеді. Бұрын қауіпсіздік көбіне физикалық қауіптен сақтану ретінде танылса, бүгін ол психологиялық тұрақтылық, әлеуметтік жауапкершілік, цифрлық ортадағы өзін-өзі қорғау және төтенше жағдайларға дайындық сияқты көпқырлы мәдени феноменге айналды. Осы тұрғыда «қауіпсіздік мәдениеті» – тұлғаның қоршаған ортадағы қауіп-қатерді танып, алдын алып, қажет жағдайда тиімді әрекет ететін тұрақты құндылық-дағды жүйесі ретінде сипатталады. Қазақстандық жоғары мектеп пен кәсіби даярлық жүйесінде өмір-тіршілік қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау саласындағы оқулықтарда қауіпсіз мінез-құлықтың құндылықтық және ұйымдастырушылық негіздері жүйелі түрде беріледі. Алайда балалық шақтағы қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыру мәселесі тек оқу пәнімен шектелмей, ең әуелі күнделікті өмір тәжірибесіне сүйенуі қажет.

Баланың қауіпсіздікке байланысты дүниетанымы көбіне үлкендердің айтқан тыйымынан емес, отбасы мен мектептегі қайталанатын әрекеттердің логикасынан құралады. Үй ішіндегі электр құралдарын қолдану, тұрмыстық химияны сақтау, терезе мен баспалдақ қауіпсіздігі, өрттің алдын алу, көшеде жүру қағидалары сияқты нақты контексті ережелер ата-аналарға арналған практикалық ұсынымдарда жүйеленген. Бұл ұсынымдардың тиімділігі оларды бір реттік түсіндіру ретінде емес, тұрақты рутинаға айналдыру арқылы артады. Сондықтан мақалада қауіпсіздік мәдениетіне баулудың басты тетігі ретінде күнделікті тәртіптің тәрбиелік қуаты талданып, оны ғылыми-әдістемелік тұрғыда негіздеуге басымдық беріледі.

ҚАУІПСІЗДІК МӘДЕНИЕТІ ҰҒЫМЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК НЕГІЗДЕРІ

Қауіпсіздік мәдениеті – әлеуметтік тәжірибе мен жеке мінез-құлықтың тоғысқан тұсы. Ол тұлғаның қауіп-қатерді бағалау қабілетін, алдын алу стратегияларын және жауапкершілік сезімін біріктіретін интегративті сапа ретінде қарастырылады. Қазақстандағы өмір-тіршілік қауіпсіздігіне арналған оқулықтарда қауіптің табиғи, техногендік және әлеуметтік түрлері, сондай-ақ оларды басқару принциптері жүйеленіп, қауіпсіз мінез-құлықтың рационалды негізі айқындалады. Бұл әдебиеттер қауіпсіздік мәдениетін қалыптастырудың институционалдық өлшемін көрсетсе, балалар тәрбиесі үшін ең маңыздысы – осы қағидалардың тұрмыстық және жас ерекшелігіне сай интерпретациясы.

Балалар қауіпсіздік нормаларын моральдық императив ретінде ғана емес, күнделікті өмірдің табиғи логикасы ретінде қабылдағанда, оларда өзін-өзі бақылау мен тәуекелді болжау дағдысы қалыптасады. Төтенше жағдайлар мен азаматтық қорғаныс саласына

арналған энциклопедиялық анықтамалықтар қауіпсіздіктің қоғамдық өлшемін, яғни қауымдастықтың ортақ жауапкершілігін ерекше атап өтеді. Бұл идеяны балаларға бейімдеу дегеніміз – «өзім қауіпсіз болсам жеткілікті емес, басқаның да қауіпсіздігіне ықпал етемін» деген әлеуметтік сезімді мектепке дейінгі кезеңнен бастап дамыту. Демек, қауіпсіздік мәдениетінің негізгі педагогикалық міндеті – тыйым салу емес, саналы таңдау мен жауапты әрекетке жетелейтін орта құру.

ОТБАСЫ КЕҢІСТІГІНДЕГІ КҮНДЕЛІКТІ ТӘРТІП ЖӘНЕ ТҰРМЫСТЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ АЗАЙТУ

Отбасы – қауіпсіздік мәдениетінің бірінші зертханасы. Баланың үйдегі әрекеттері арқылы қалыптасатын автоматтанған мінез-құлық үлгілері кейін қоғамдық ортадағы шешімдеріне тікелей ықпал етеді. Ата-аналарға арналған практикалық материалдарда үйдегі жарақаттың алдын алу үшін қауіпті жиһаздарды бекіту, терезеге қорғаныс орнату, электр розеткаларын жабу, дәрі-дәрмек пен химиялық заттарды балалар қолы жетпейтін жерде сақтау сияқты нақты ұсыныстар беріледі. Бұл ұсыныстарды «үй қауіпсіздігі ережелері» деген жалпы атаумен шектемей, күн тәртібінің нақты бөліктеріне енгізу маңызды: таңертеңгі дайындық кезінде ас үй мен ванна қауіпсіздігі, кешкі уақытта гаджет қолдануды басқару, демалыс күні серуенге шығарда жол қауіпсіздігі туралы қысқа қайталама еске салулар жүйелі әдетке айналуы тиіс.

Тұрмыстық тәуекелдерді азайтуда визуалды және әрекеттік ритуалдардың рөлі ерекше. Мысалы, «үйден шығар алдындағы үш қадам» тәртібі (есікті жабу, газ/су/электрді тексеру, жолға қажет қауіпсіздік құралын алу) тек ересектер үшін емес, бастауыш жастағы балалар үшін де тәрбиелік мәнге ие. Мұндай тәртіптерді балаға жүктелетін жауапкершілік деңгейін біртіндеп арттыру арқылы енгізу қажет. Өміртіршілік қауіпсіздігі және төтенше жағдайлар бойынша оқу құралдары қауіптің алдын алудағы ұйымдастырушылық тәртіптің маңызын жүйелі түрде дәлелдейді. Бұл ғылыми тұжырымды отбасылық контексте қолдану баланың қауіпсіздік мәдениетін «үй ішіндегі күнделікті нормалардан» бастап, «қоғамдық жауапкершілікке» дейін бірізді өсіруді қамтамасыз етеді.

РУТИНАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ: ДАҒДЫ, ҮЛГІ ЖӘНЕ БЕКІТУ

Күнделікті тәртіптің тәрбиелік тиімділігі оның психологиялық табиғатымен түсіндіріледі. Балалық шақта мінез-құлықтың үлкен бөлігі қайталану арқылы автоматтануы мүмкін. Қауіпсіздік мәдениетін дамытуда бұл ерекшелікті дұрыс пайдалану – ең сенімді стратегиялардың бірі. Егер бала белгілі бір әрекетті (мысалы, көшеден өтерде екі жаққа қарау, қауіпсіздік белбеуін тағу, қайшы мен өткір затты дұрыс

пайдалану) тұрақты көріп және өзі қайталап отырса, ол әрекет саналы бақылаудан тұрақты дағдыға айналады.

Халықаралық балалар қауіпсіздігі әдебиетінде де ата-ананың үлгі көрсетуі мен нақты практикалық сценарийлер арқылы үйрету бірінші орынға қойылады. Мәселен, Г. де Беккер балалар мен жасөспірімдерді қауіп-қатерден қорғауда ата-ананың алдын ала ойластырылған күнделікті стратегиялары мен мінез-құлықтық сигналдарды тануға үйретудің маңызын көрсетеді. Ал «Doing Right by Our Kids» еңбегінде қауіпсіздік дағдыларын отбасы, мектеп және ұйым деңгейінде бірізді қалыптастыру жүйесі ұсынылады. Бұл еңбектердің ортақ идеясы – қауіпсіздік «оқиға болған соң үйретілетін» дағды емес, «күн сайын қайталанып, күтпеген жағдайға дайындықты қалыптастыратын» мәдени тәжірибе.

Қазақстандық еңбек қорғау және тіршілік қауіпсіздігі оқулықтары да қауіпсіз әрекетке арналған алгоритмдік ойлаудың маңызын ерекше атап өтеді. Балалар деңгейінде бұл алгоритмдерді қарапайым әрі көрнекі формаға ауыстыру керек: «тоқта – ойлан – қара – әрекет ет» секілді қысқа формулалар, отбасылық плакаттар, ойын арқылы бекіту, жағдаяттық рөлдік тапсырмалар. Нәтижесінде қауіпсіздік мәдениеті қорқынышқа емес, сенімділік пен нақты әрекеттік білімге сүйенген тұлғалық қасиет ретінде орнығады.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖӘНЕ БАСТАУЫШ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҮЙЕЛІ ЖҰМЫС ТӘСІЛДЕРІ

Мектепке дейінгі және бастауыш кезең – қауіпсіздік мәдениетінің негізі қаланатын шешуші уақыт. Бұл жаста бала ережені мәтін ретінде емес, әрекет логикасы ретінде қабылдайды. Сондықтан тәрбие мен оқытудың әдістемелік бағыты «түсіндіру – қайталау – бақылау – өзіндік орындау» тізбегімен құрылуы тиіс. Тіршілік қауіпсіздігі негіздеріне арналған қазақстандық оқу құралдарында қауіп түрлері мен алдын алу шаралары қарапайым түсіндіру мен көрнекілік арқылы игерілетіні көрсетілген. Осы ғылыми-әдістемелік дәстүр балабақша және бастауыш мектеп деңгейінде де жүйелі түрде жалғасуы қажет.

Күнделікті тәртіпті оқу-тәрбие режиміне енгізудің бір тәсілі – қауіпсіздікке қатысты шағын ритуалдарды сабақтың табиғи бөлігіне айналдыру. Мысалы, сыныптан шығарда «қауіпсіз қозғалыс бағытын сақтау», спорт залында «жабдықты дұрыс қолдану», технология немесе еңбек сабақтарында «құралмен жұмыс ережесін автоматтандыру» сияқты әрекеттерді тұрақты бақылауға алу. Бұл жерде ең маңыздысы – баланың қауіпсіздік ережесін сыртқы бақылау үшін емес, өзін-өзі қорғау және сыныптағы өзара жауапкершілік үшін орындауы. Төтенше жағдайлар мен азаматтық қорғанысқа қатысты әдебиеттердегі қоғамдық жауапкершілік идеясы балаларға «бір-бірін қорғау мәдениеті»

ретінде жеткізілуі тиіс.

Оқу ұйымдарындағы қауіпсіздік тәрбиесін денсаулық сақтау мен алғашқы көмек дағдыларымен ұштастыру да орынды. Алғашқы медициналық көмек жөніндегі оқу құралы жарақат, күйік, улану жағдайларында алғашқы әрекеттің принциптерін жүйелейді. Мұны балаларға бейімдеп оқыту – ең кемі «үлкенге хабарлау», «қауіпті тоқтату», «қауіпсіз жерге шығу» сияқты бастапқы қадамдарды рөлдік ойындар арқылы қалыптастыруды білдіреді. Осылайша баланың қауіпсіздік мәдениеті теориялық білім мен өмірлік дағдының үйлесімінде дамиды.

САНДЫҚ ОРТА МЕН ҚОҒАМДЫҚ КЕҢІСТІКТЕГІ ҚАУІПСІЗДІК ӘДЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі баланың өмірі үй мен мектеппен шектелмейді; цифрлық кеңістік оның күнделікті тәжірибесінің тұрақты бөлігіне айналды. Сондықтан қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыруда интернет пен гаджеттерге қатысты күн тәртібі ерекше орын алуы тиіс. Бұл жерде басты мәселе – уақытты шектеу ғана емес, сандық ортадағы тәуекелге сыни көзқарас пен өзін-өзі қорғау дағдыларын қалыптастыру. Киберқауіптер, алаяқтық, буллинг және жеке деректерді қорғау сияқты мәселелер мектеп пен ата-ана деңгейінде ортақ келісілген тәртіп арқылы басқарылғанда тиімді нәтиже береді.

Қоғамдық кеңістіктегі қауіпсіздік дағдылары да күнделікті тәжірибемен бекітілуі қажет. Мысалы, жол қозғалысы мәдениеті, қоғамдық көліктегі тәртіп, сауда орындары немесе ойын алаңындағы қауіпсіз әрекет үлгілері баланың өміріне тұрақты микро-ереже ретінде енуі тиіс. Өмір-тіршілік қауіпсіздігі және апаттан қорғау саласына арналған оқу құралдары қауіп-қатерді алдын ала болжаудың және қауіпсіз мінез-құлықты стандарттау қажеттігін қайта-қайта көрсетеді. Осы тұжырымды балалар тәрбиесіне көшіру – күнде қайталанатын қысқа алгоритмдер арқылы іске асады: «көшеде – қол ұстасу», «велосипедте – қорғаныс құралын кию», «бейтаныс адаммен – қауіпсіз қашықтық сақтау», «онлайнда – жеке деректі таратпау».

Еңбек қорғау және еңбек қауіпсіздігі бойынша жоғары оқу орнына арналған құралдарда қауіпсіздік нормаларының кәсіби өмірмен қатар күнделікті мәдени болмыс екенін көрсететін құндылықтық тәсіл бар. Бұл идея балаларға «қауіпсіздік – тек тыйым емес, еркіндікті қорғайтын тәртіп» деген түсінік арқылы сіңірілуі тиіс.

АТА-АНА-МЕКТЕП-ҚОҒАМ СЕРІКТЕСТІГІ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК МӘДЕНИЕТІН БАҒАЛАУ

Қауіпсіздік мәдениетінің бала бойында орнығуы – бір институттың ғана міндеті емес. Отбасы мен білім беру ұйымының талаптары сәйкес келмесе, балада ережеге қатысты

когнитивті диссонанс пайда болып, қауіпсіздік нормаларының құндылықтық салмағы әлсірейді. Сондықтан ата-ана-мектеп-қоғам серіктестігі ортақ мінез-құлық стандарттарын қалыптастыруы қажет. Бұл стандарттар балалардың жас ерекшелігіне, аймақтық инфрақұрылымға және әлеуметтік ортаға бейімделуі тиіс. Төтенше жағдайлар және азаматтық қорғаныс саласына арналған анықтамалықтарда қауымдастықтың ұйымдасқан әрекеті қауіпсіздіктің негізгі кепілі ретінде ұсынылады. Балалар тәрбиесінде бұл қағида «қауіпті бірге байқаймыз, бірге алдын аламыз» деген ұжымдық мәдениетке айналуы керек.

Бағалау мәселесі де назардан тыс қалмауы тиіс. Қауіпсіздік мәдениетін өлшеу тек жазатайым оқиға санының азаюымен шектелмейді, өйткені ол – көбіне алдын алу арқылы көрінетін жасырын нәтиже. Баланың қауіпсіздік мәдениеті оның күнделікті шешімдерінде байқалады: қауіп туралы ескертуі, ережені өздігінен орындауы, құрдасына дұрыс әрекетті көрсетуі, төтенше жағдайдың қарапайым алгоритмін есте сақтауы. Тіршілік қауіпсіздігі және еңбекті қорғау бойынша оқу әдебиеттерінде қауіпсіздік жүйесінің тиімділігі тұрақты мониторинг пен тәртіпті жаңарту арқылы қамтамасыз етілетіні айтылады. Демек, мектеп пен отбасы балалардың қауіпсіздік әдеттерін бақылаудың гуманистік әрі қолдаушы формаларын қалыптастырып, жазалау емес, жауапты әрекетті нығайтатын кері байланыс мәдениетін дамытуы қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Балаларды қауіпсіздік мәдениетіне баулу – заманауи тәрбиенің стратегиялық бағыты. Бұл мәдениет баланың тұлғалық дамуын шектейтін тыйымдар жүйесі емес, керісінше оның еркіндігін, денсаулығын және әлеуметтік жауапкершілігін қорғауға бағытталған құндылықтық-әрекеттік бағдар. Мақалада дәлелденгендей, қауіпсіздік мәдениетін қалыптастырудың ең тиімді және табиғи механизмдерінің бірі – күнделікті тәртіп пен тұрақты рутиналарды мақсатты педагогикалық құралға айналдыру.

Отбасындағы шағын қауіпсіздік ритуалдары, мектепке дейінгі және бастауыш жастағы жүйелі практикалық әрекеттер, қоғамдық және цифрлық кеңістіктегі нақты алгоритмдер баланың «қауіпті тану – алдын алу – дұрыс шешім қабылдау» қабілетін ерте қалыптастырады. Қазақстандық өмір-тіршілік қауіпсіздігі, төтенше жағдайлар, еңбекті қорғау және алғашқы көмек жөніндегі оқу әдебиеттері қауіпсіз әрекеттің ұйымдастырушылық және құндылықтық негіздерін ұсынса, халықаралық еңбектер бұл бағытты отбасы мен қоғам деңгейінде біртұтас жүйе ретінде іске асыруға мүмкіндік беретін практикалық көзқараспен толықтырады.

Осылайша балалардың қауіпсіздік мәдениетін күнделікті тәртіп арқылы үйрету – үздіксіз тәрбиелік процесс, ол отбасылық сүйемелдеу, мектептік әдістемелік жүйелілік және қоғамдық қолдаумен ұштасқанда ғана толыққанды нәтижеге жеткізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Bilimger.kz. Балалардың қауіпсіздігіне арналған ата-аналарға ұсыныстар (мақала).
<https://bilimger.kz/164128/>
2. Арпабеков С. (құраст.). Өмір-тіршілік қауіпсіздігі: оқулық. Алматы: Дәуір, 2004. 256 б.
<https://e-lib.dulaty.kz/kk/lib/document/RETROTARGU/554FE8B8-9767-4056-A594-C08F12AAEFF7/>
3. Ермұханова Н.Б., Кенжеғұлова Г.Ш. Тіршілік қауіпсіздігі негіздері (I-II бөлім): оқу құралы. Қызылорда, 2006.
<https://kazneb.kz/ru/catalogue/view/1091847>
4. Нәбиев Е.Н. Тіршілік қауіпсіздігі негіздері: оқу құралы. Астана, 2012. 240 б.
<https://webirbis.qmu.kz/lib/document/BOOK/3614499E-5F45-4FB1-AEF0-83435117FBEE/>
5. Қыстаубаева З.Т., Сәрсембаева А.Ш. Тіршілік қауіпсіздігі негіздері: оқу құралы. Алматы: Эверо, 2019. 272 б.
https://irbis.vku.edu.kz/CGI/irbis64r_plus/cgiirbis_64_ft.exe?C21COM=S&I21DBN=BOOKZ_FULLTEXT&P21DBN=BOOKZ&S21ALL=%28%3C.%3EK%3D%D3%A8%D0%BC%D1%96%D1%80%20%D1%81%D2%AF%D1%80%D1%83%20%D1%81%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D1%81%D1%8B%3C.%3E%29&S21FMT=briefHTML_ft
6. Төлепов М.И., Рахимова Б.У. Еңбек қорғау және еңбек қауіпсіздігі: оқу құралы. Қарағанды: Medet Group, 2019. 184 б.
https://lib.ineu.edu.kz/CGI/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=KNIGA&P21DBN=KNIGA&S21STR=%D0%95%D2%A3%D0%B1%D0%B5%D0%BA+%D2%9B%D0%BE%D1%80%D2%93%D0%B0%D1%83+%D0%B6%D3%99%D0%BD%D0%B5+%D0%B5%D2%A3%D0%B1%D0%B5%D0%BA+%D2%9B%D0%B0%D1%83%D1%96%D0%BF%D1%81%D1%96%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%B3%D1%96
7. Жантасов Қ.Т., Кочеров Е.Н., Наукенова А.С., Жантасов М.Қ. Еңбекті қорғау және тіршілік қауіпсіздігі: оқулық. Алматы: Эпиграф, 2016. 588 б.
<https://neb.arsu.kz/kk/resources?cid=18&page=2&tid=95>
8. Баубеков С.Ж., Таукебаева К.С. Апаттан қорғау: оқу құралы. Алматы: ССК, 2020. 196 б.
<https://library.arsu.kz/?p=11588>
9. Жақып Б.Ө. (бас ред.). Төтенше жағдайлар және азаматтық қорғаныс: энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. 640 б.
<https://kazneb.kz/kk/catalogue/view/1049243>
10. «Алғашқы медициналық көмек»: оқу құралы. 2023.

<https://ebsadal.kz/book/280/kz>

11. *Gavin de Becker. Protecting the Gift: Keeping Children and Teenagers Safe (and Parents Sane). New York: Bantam, 1999/2000.*
<https://www.randomhousebooks.com/books/38294/>
12. *Amy Tiemann, Irene van der Zande. Doing Right by Our Kids: Protecting Child Safety at All Levels. 2018.*
<https://www.doingrightbyourkids.com/the-book>

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.